

DƏRSLİYƏ YARADICI YANAŞILMALIDIR

Cəmilə Əsgərova
*Bakı şəhəri 141 nömrəli
 tam məktəbin müəllimi*

Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil konsepsiyası "Milli Kurikulum" sənədi 2006-cı ildən qüvvəyə mindikdən sonra ibtidai məktəb üçün on bir fənn kurikulumu hazırlanmış və təsdiq olunmuşdur. Kurikulum sadəcə tədris proqramı deyil, həm də mükəmməl təhsil sənədidir. Onun mahiyyətində əsas məqsəd təhsili hazırkı hafizə məktəbindən təfəkkür məktəbinə çevirməkdir. Ona görə də, bu təhsil şəxsiyyətyönümlü və nəticəyönümlüdür.

İslahatın ən həlledici mərhələsi dərslilər və oxu materialların hazırlanması ilə bağlı idi. Bu müddətdə dərslilərlə yanaşı, oxu materialları da çap olundu və bunlar məktəb kitabxanasını zənginləşdirərək, müəllimlərə kurikulumla bağlı elmi məqalələrin, məlumatların çatdırılmasına xidmət edir. Yaxşı haldır ki, Kurikulumla bağlı olan və olmayan ədəbiyyatlar xarici dildən Azərbaycan dilinə tərcümə edilir, kiril əlifbasından latın qrafikasına çevrilir. Bu islahatda şagird əsasən tədqiqatçı, müəllim fasilitatordur. Buna görə məktəb kitabxanalarına ensiklopediyalar dəsti göndərilmişdir. Bu ensiklopediyalardan hər-tərəfli faydalanmaq olar.

Bu prosesdə dərslilik siyasəti də uğurla aparılmışdır. Dərslilik siyasətinin əsas məqsədi məktəbliləri müasir standartlara uyğun bilik – bacarıq vərdislərə yiyələndirmək, onların vətəna, xalqa, onun adət-ənənələrinə bələd olan, milli və ümumbəşəri dəyərləri zəminində formalaşan, fiziki, mənəvi cəhətdən sağlam, müstəqil həyata hazır və demokratik düşüncəli vətəndaşlar kimi yetişdirməkdir. Burada dərslilərin rolu danılmazdır. Dərslilər hamısı müxtəlif pillələri və sahələri

istifadə edilən təlim-tədris vəsaitidir. Dərslilik hər hansı bir fənni əhatə etdiyi bilik və bacarıq dəyərlərinin öyrənməsi üçün onun kurikulumun əsasında hazırlanan, qiymətləndirilən vəsaitdir. Dərslilər məqsədyönümlü təlim üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yeni dərslilər şagirdlərin yaradıcı təfəkkürə doğru inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Məntiqi təfəkkür, yaradıcı təfəkkür əsas tutulur.

Aydınır ki, dərslilər özünün mahiyyətinə, məzmununa və funksiyasına görə digər kitablardan seçilir. Müasir dərslidə də bir sıra informasiya mənbələri vardır. Şagird dərslidə təlim materiallarından əldə etdiyi bilik və bacarıq vərdisləri öz bilik bacarığını formalaşdırmaqda istifadə edir. O birdə həm müəllimə, həm şagirdə istiqamətləndirici vəsaitdir. Dərslilik şagirdi fəaliyyətə sövq edir. Yaxşı dərslilik şagirdin təlim marağının inkişafında yardımçı olur. Bu da onunla şərh olunur ki, fəaliyyət idrakla bağlıdır. İdrak olmadan fəaliyyət də yoxdur.

Təsədüfi deyildir ki, yeni dərslilərin elə ilk mərhələsində tədris vahidlərindən ibarət hissələrə malik bir vəsait kimi formalaşacağı nəzərdə tutulurdu. Ona görə də, ayrı-ayrı paraqraflardan ibarət hər tədris vahidindən sonra qiymətləndirmə aparılır. Bütün təhsil standartlarına şagirdlərin fəaliyyət istiqamətləri əsas görüldüyü kimi təlim nəticələri bütünlüklə şagirdlərə yönəlik.

Dərslidə uşaqların yaradıcı təxəyyülünü inkişaf etdirməyə, idrakı müstəqilliyə xidmət göstərən düşündürücü çalışmalara, məsələlərə geniş yer verilməlidir. Çünki yalnız bu yolla dərslilik prosesində şagirdlərdə müəyyən

bacarıq və vərdisləri formalaşdırmaq olar.

Təcrübəmə əsasən III sinif dərslilərindən bəhs etməyə çalışacağam. Azərbaycan dili fənni ümumtəhsil məktəblərində aparıcı rol oynayır. Həmin fənni mənimsətmədən digər fənləri mənimsətmək mümkün deyildir. Ana dili əsas ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, düşünmə, dərk etmə və danışma vasitəsi kimi də əhəmiyyətlidir. Bu səbəbdən də onu yalnız qrammatik qaydalar şəklində deyil, zəruri nitq bacarığının aşılınması yolu ilə öyrədilməsi əhəmiyyətli hesab edilir. İbtidai təhsil pilləsində şagird şüurlu, düzgün, ifadəli oxu qaydalarına, hüsnxət qaydalarına uyğun yazmalı, lüğət ehtiyatını tədricən zənginləşdirməli, ədəbi tələffüz normalarını öyrənməli, Azərbaycan xalqının dili, mədəniyyəti, tarixi, adət-ənənələri, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdır. Bunu nəzərə alaraq, məqsəd və vəzifələrinə müvafiq ana dili kurikulumuna dörd məzmun xətti təyin edilmişdir: dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı, dil qaydaları. Bu prinsipləri əsas götürərək, III siniflər üçün hazırlanan komplektlər Azərbaycan dili kurikulumunun tələblərinə uyğun səviyyədə hazırlanması üçün qarşıya qoyulan prinsiplərə, yəni düzgünlük, müasirlik, ayanilik, tamlıq, ardıcılıq, yaş səviyyəsinə müvafiqlik, oxunaqlılıq, inklüzivlik, fəal təlim üçün şəraitin yaradılması, gigiyenik tələblərə uyğunluq və b. tələblərə riayət olunmalıdır. Dərslilik, ümumiyyətlə, mübahisəli məsələlərdən uzaq olmalıdır. Düzdür, ikili fikir yürütmək olar, hətta müəllimlər və valideynlər də bu dərslilər haqqında müxtəlif fikirlər söyləyə bilər. Bu özü də bizim təhsilimizin yaxşılaşma doğru inkişafına kömək edir.

Yeniyyə öyrənmək heç də asan məsələ deyildir. III sinifdə Azərbaycan dili fənnində müəyyən olunmuş məzmun xətləri və standartlarının nəzərə alınması tələb olunur. Dərslidəki dəqiq və öyrədici faktorlar həyatdan götürülmüş, mətlər şagirdi düşündürür, interaktiv təlimdən istifadəyə yol verir, öz təfəkküründə olan fikirləri qarşıya çıxan

fikirlərlə müqayisə edir. Şəkillər və illüstrasiyalar bir-birini tamamlayır, müəllifin fikirlərini sanki şagirdin gözünün önündə canlandırır. Kitabdakı tapşırıqlar fəal təlimdə idrak fəallığı, tədqiqatçılığa və yaradıcılığa meyil yaradır. Dərslidə tariximizdən, dövrün və zamanın tələblərinə uyğun ehtiyaclarımızdan da bəhs olunur çox zaman. Mətlərin əksəriyyəti atalar sözlərinə söykənərək şagirdi fikirləşdirir və nəticə çıxarması sövq edir. Dərslilərdə verilmiş çalışmalər, praktik oyunlar, didaktik materiallar şagirdyönümlülüüyü və nəticəyönümlülüüyü özündə əks etdirir. Bu isə öz növbəsində müəllimə hər hansı strategiyani seçməkdə sərbəstlik verir. Müəllim bu prosesi özü müəyyənləşdirir, resurslar nə qədər çox olarsa, seçim imkanları da bir o qədər genişlənir, təlimin nəticələrinə çatmağa imkan verir. Buna görə də dərslik birinci yerdə durur. Bununla əlaqədar müəllimlər yazır ki, cavan müəllimlər ayanilikdən, əlavə materiallardan və didaktik çalışmalardan istifadə etmir. Bu fikirlər də hamıya şamil edilməməlidir. Əgər bunları qəbul etsək, dərslin keyfiyyətindən söz salmağa dəyməz. Şagird hər gün yenilik axtarır. Bunun hamısını isə dərslidə tapmaq çətinidir. Dərslidə verilmiş qaydalar nəzəri məlumatlardır. Şagird özü arayır, araşdırır, təbiiq edir və öz axtarışları ilə məqsədinə nail olur.

Dərslilərdə təlim tapşırıqlarının əksəriyyəti yaş səviyyəsinə uyğun seçilmişdir. Yerində qalan bəzi hissələr isə oyunlarla, əlavə tədqiqat aparmaqla yerinə yetirilə bilər. Hal-hazırda indiki şagirdlər bunu asanlıqla qavraya bilmirlər. Çünki heç bir ətraf mühit görməyən, bağçaya getməyən, təfəkkürü və düşüncəsi də hələ dar olan şagird birdən – birə yeni dünyaya düşəndə çətinliklərlə qarşılaşır. Bunun üçün bütün uşaqların bağçaya getmələri və bağçalarda da müasir və interaktiv məşğələlərə alışımları vacibdir. Belə olan da nəticələr də yaxşı olur. Şagirdin təfəkküründə olan biliyi praktik, ayanı bacarığa çevirmək üçün baza yaradır. Kitabı gigiyenik cə-

hətdən də təmizləyir. Yazıların aydın və orijinallığı da buna kömək edir.

Dərslik və iş dəftərinə aid olanlar müəllim üçün vəsait kitablarında öz əksini tapır. Buna əsasən müəllim özünün illik proqramını yaza bilər. Həmin kitab müəllim, şagird və valideyn üçlüyünün birgə işləməsinə bağlılığını özündə birləşdirir. Dərslikdə çətin və məntiqi çalışma və tapşırıqlar həllini həmin kitabda tapmaq olar. Kitabda müəllimlər üçün resurslar və iş üsulları verilmişdir. Bu isə müəllimin öz fəaliyyətindən asılıdır; necə istifadə edəcək, hansını və harada?

III siniflərdə riyaziyyat fənni üçün üç komplektin dərslik, iş dəftəri və müəllim üçün vəsait hazırlanmalıdır. Riyaziyyat dərslərinə əsasən tədris vahidləri ayrılır və hər tədris vahidinin sonunda yekun qiymətləndirmə nəzərdə tutulur. Dərslikdə öz əksini tapmış bütün məzmun xətləri və standartlar şagirdyönümlülüüyü və nəticəyönümlülüüyü şagirdin inkişafını izləməyə və onu düzgün istiqamətləndirməyə imkan yaradır. Dərslikdə axtarıqlara sövq olunmasında onların bir tədqiqatçı kimi fəaliyyətə cəlb, idrak fəallığının tənzimləyən çalışmaları, suallar və məsələlər var. Fəaliyyətin bütün mərhələləri; bilmə, anlama, tətbiq etmə, analiz, sintez, qiymətləndirmə, məntiqi ardıcılıq əsas götürülmüşdür. Onlarda bu bacarıqları formalaşdırmaq və biliyə çevirmək üçün müxtəlif çalışmaları var. Çünki, məzmun xətləri bütün siniflərdə eynidir. Doğrudur, biz I və II siniflər üçün ilk dərsləklərdə zəncirvarilik və təkrar olmadığından əksər müəllimlər şikayətçi edirdi. III sinifdə vəziyyət daha aydınlaşdı. Yanılma anlaşıldı nəticədə. Şagird 5 məzmun xəttini XI sinifə qədər təkrarlayaraq və nisbətən özü də bilmədən çətinliyi artacaq, artıq o, ən sadəni mükəmməl bildiyi üçün çətinliyi artırılmış çalışmanı asanlıqla həll edə biləcəkdir. Məsələn, "Həndəsə" məzmun xətti fəza fiqurlarını misal gətirək. Şagird hər il fəza fiqurlarının üzünü, tilini, təpəsini təkrarlayır və 6-7-ci sinifdə o, həndəsi məsələlərini asanlıqla həll edə bilər. Buna kömək üçün dərslikdə

sxemlər və qrafiklər aydın verilmişdir. Məntiqi ardıcılıqlar isə şagirdi düşündürməyi bacarır.

İş dəftəri və müəllim üçün vəsait müəllimin fəaliyyətinə köməkdir. Ənənəvi dərslərdə material tapmaq çox çətin idi. Olanlar da bir-birinin təkrarı idi. Bu da şagirddə misalları, hətta məsələləri əzbərləməyə gətirib çıxarırdı. İnteraktiv təlimdə, yəni yeni kurikulumda yazılmış riyaziyyat dərsləri və iş dəftərində olan hər mövzuya aid 4-5 tapşırığın hər biri yeni nəzəri məlumatın öyrədilməsinə gətirib çıxarır. Bu isə dərslərin maraqlı keçməsinə və şagirdin axtarışda olmasına və özü tapşırığını praktik yadında saxlamasına, hafizəyə gətirib çıxarır. Dərslik və iş dəftərində olan tapşırıqların bilik səviyyəsinə görə işlədilməsi fikri ilə də razılaşmaq çətinidir. Şagird bəzən qabaqcıl olsa da, ən sadə çalışmanı tapa bilmir, lakin ondan qat-qat zəif qiymətləndirilən şagird bəzən gözəl izahatını verir, anlayır, dərk edir və tətbiq edir. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, bütün çalışmaları böyük qruplar və ya bütün siniflər işləsin. Cümlələrlə işləmək də müsbət effekt verir.

Burada qiymətləndirmənin meyarları da başlıca rol oynayır. Belə şagirdlərdə fəallıq və həvəs oyanır, onların əhvali-ruhiyyəsi dərslərin gedişinə müsbət təsir göstərir.

Müəllim üçün metodik vəsaitdən dərslərin illik planlaşdırılmasında istifadə olunur. Burada dərslərin gedişatı və mərhələləri öz əksini tapmışdır. Dərslikdə və iş dəftərində olan çalışma və tapşırıqların mübahisəli hissələrinə aydınlıq gətiriləndə və düzgün variant seçiləndə daha effektiv olur.

Yekun qiymətləndirmədə testdə zəif şagird nisbətən asan həll olunan, əlaqə, yaxşı şagird isə çətinliklərin belə öhdəsindən gələrsə bunu müsbət qiymətləndirmək olar. Qiymətləndirmədə obyektivlik, dərk olunma əsas götürülsə də, dərslikdəki əsas çevrilir, yəni biliyin təmliyi, dərk olunması, tətbiqi və ifadə olunması nəzərdən qaçırılmamışdır.

Rəyçi: dos. E. Məmmədov

Qabaqcıl məktəblərimiz

МЕЖНАЦИОНАЛЬНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ – ЭТО ПРЕДМЕТ НАШЕЙ ГОРДОСТИ

Фанна Алекперова

директор Классической гимназии № 160 г.Баку,
заслуженный учитель Азербайджана

Ведь наша Родина – Азербайджан и её сердце – Баку всегда были многонациональными. В нашей Республике на относительно малом пространстве проживают десятки национальностей. Богатство и разнообразие культур наших народов, исторический опыт их совместного проживания, основанный на единстве и взаимоуважении, взаимной поддержке – наше бесценное наследие.

Существующая сегодня в независимом Азербайджане межнациональная толерантность и религиозная терпимость – это предмет нашей гордости. Представители национальных меньшинств принимают непосредственное участие в процессах построения в Азербайджанской Республике правового независимого демократического государства. В нашей дружелюбной и гостеприимной стране во всех сферах социально-экономической и общественной жизни плодотворно сотрудничают представители десятков национальностей и религиозных конфессий.

Так сложилось исторически. И что бы в трудные 90-е годы это сохранить, немало усилий было приложено нашим общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, за что мы ему искренне благодарны.

Прошлые десятилетия были объявлены ЮНЕСКО 10-летием толерантности. В международном сообществе сего-

дня предпринимается много различных действий, касающихся прав человека, стремлений к устранению всех проявлений нетерпимости, расизма, всех форм предубеждений; усиливается роль образования в духе демократии, взаимного уважения, гражданской ответственности, терпимости и способности разрешать конфликты ненасильственным путем. К сожалению, это пока не всегда эффективно.

Мир глобализируется, воспитание культуры мира – требование времени. Именно с этой целью детей и молодежь необходимо воспитывать в духе понимания других народов, многообразия их культур и истории, в духе основополагающих принципов общности человечества; в духе открытости и уважения к другим людям, солидарности и сопричастности, на основе духа незыблемости своей собственной самобытности и способности к признанию множественности человеческого существования в различных культурных и социальных контекстах.

О многообразии в рамках общности человечества очень образно сказал замечательный дагестанский поэт Расул Гамзатов: «Чем разнообразнее цветы, тем красивее букет из этих цветов. Чем больше на небе звезд, тем небо ярче. Радуга потому и красива, что собрала в себе все